

Knygotyra
2024, vol. 83, pp. 100–122

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2024.83.4>

JAV LIETUVIŲ TAUTININKŲ PROPAGANDINĖS LITERATŪROS LEIDYBA 1942–1944 M.: OWENO J. C. NOREMO KNYGA *TIMELESS LITHUANIA*

Juozas Skirius

Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Dokumentinio paveldo tyrimo departamento Lituaniistikos skyrius

Gedimino pr. 51, LT-01109 Vilnius

El. paštas juozas.skirius@vdu.lt

Santrauka. *Straipsnyje, remiantis archyviniais šaltiniais ir to meto JAV lietuvių spauda, aptariamos JAV lietuvių tautininkų pastangos 1942–1944 m. propagandos tikslais publikuoti buvusio paskutinio JAV pasiuntinio Lietuvoje (1937–1940) Oweno J. C. Noremo knygą Timeless Lithuania (Amžinoji Lietuva). Tyrimas padėjo išaiškinti, kodėl būtent ši knyga buvo pasirinkta publikuoti. Pirmiausia tai lėmė Noremo pagarbus požiūris į Lietuvos istoriją, asmeninės patirtys matant kaimyninių valstybių skriaudas ir sovietinės okupacijos padarinius lietuvių tautai. Be to, knygos autorių JAV lietuviai siekė įtraukti į savo politinę veiklą. Knygos parengimas leidybai ir leidybos procesas atskleidė organizacinius, finansinius ir pačios knygos ruošimo spaudai sunkumus, kuriuos sprendė ne tik tautininkų Lietuvai vaduoti sąjungos vadovybė, bet ir į tą procesą įtraukti prof. Kazys Pakštas, Antanas Smetona bei Lietuvos diplomatai JAV. Knyga suvaidino vaidmenį aktyvinant lietuvių išeiviją, šviečiant JAV visuomenės dalį, siekiant JAV politinių sluoksnių dėmesio.*

Received: 2024 04 04. Accepted: 2024 09 13

Copyright © 2024 Juozas Skirius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Pagrindinis tyrimo šaltinis – susirašinėjimas tarp JAV lietuvių tautininkų, knygos autoriaus, Antano Smetonos ir Lietuvos diplomatų, kuris nėra naudotas ankstesniuose moksliniuose tyrimuose.

Reikšminiai žodžiai: *JAV lietuviai tautininkai, propagandinė literatūra, knyga Timeless Lithuania, Owenas J. C. Noremas, Antanas Smetona, Kazys Karpis, Dirva.*

Publication of Propaganda Literature by Lithuanian Nationalists in the USA in 1942–1944: *Timeless Lithuania*, the Book by Owen J. C. Norem

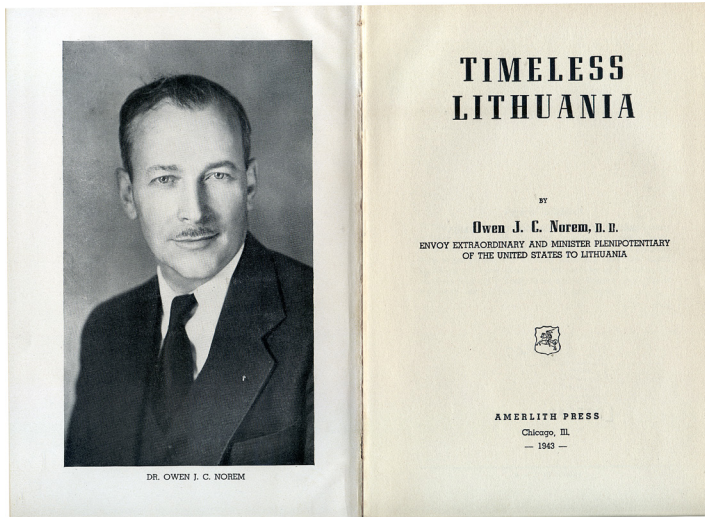
Summary. *On the grounds of archival sources and the Lithuanian mass media in the USA at the times, the efforts of the Lithuanian Nationalist Union in 1942–1944 to publish in the USA the book *Timeless Lithuania* by Owen J. C. Norem, the last American Envoy Extraordinary in Lithuania (1937–1940) as a propaganda instrument are investigated. The research has determined why specifically this book was selected for publication. First of all, it was given preference because of the respectful attitude of Norem towards the history of Lithuania, along with his personal experiences in witnessing the sufferings experienced by the neighboring countries and the consequences of the Soviet occupation for the Lithuanian nation. Besides, the American Lithuanian diaspora was seeking to involve the author of the book into their political activity. The preparation of the book for publication and the process of publishing revealed the organizational and financial difficulties experienced by the activists as well as the issues encountered in preparing the book for publication. The problems were resolved not only by the leaders of the Union for the Liberation of Lithuania, run by the Lithuanian Nationalist Union, but also by Prof. Kazys Pakštas, Antanas Smetona and Lithuanian diplomats in the USA who were also involved in the process. The book played an important role in reviving the Lithuanian diaspora in the USA and seeking attention from the political establishment of the USA. The key source of the research is the correspondence among Lithuanian Nationalists residing in the USA, the author of the book, Antanas Smetona and Lithuanian diplomats; this source has not been used in previous academic research.*

Keywords: *Lithuanian Nationalists in USA, propaganda literature, book *Timeless Lithuania*, Owen J. C. Norem, Antanas Smetona, Kazys Karpis, Dirva weekly newspaper.*

ĮVADAS

Lietuvos Respublikai 1940 m. netekus nepriklausomybės, JAV lietuvių patriotinės srovės (katalikai, tautininkai-sandariečiai ir socialistai) rado jėgų susijungti bendrai veiklai ir įkurti politinę organizaciją *Lietuvai gelbėti tarybą*, kuri 1941 m. gegužės 15 d. buvo pervadinta į *Amerikos lietuvių tarybą* (toliau – ALT)¹. Deja, tokia bendra veikla neišsilaikė ilgai. Į JAV atvykus Lietuvos prezidentui Antanui Smetonai, lietuvių išėivija ir jos vadai jį sutiko įvairiai. JAV lietuviai socialistai, dalis katalikų A. Smetonos ir toliau nepripažino Lietuvos prezidentu, atsisakė dalyvauti jo sutikime ir toliau kritikavo už perversmą ir įvestą diktatūrą Lietuvoje 1926–1940 metais². Tokia socialistų ir dalies katalikų pozicija išskaudino tautininkus, kurie tikėjosi pasinaudoti A. Smetonos autoritetu JAV lietuvių kovoje laisvinant Lietuvą. Matydami tuo klausimu susipriešinimą ALT'oje, tautininkai pasitraukia iš jos ir 1941 m. birželio 7–8 d. įkuria savo organizaciją *Lietuvai vaduoti sąjungą* (toliau – LVS)³, kaip analogą ALT'ai. Be LVS, tautininkai turėjo dar kelias organizacijas: *Amerikos lietuvių tautininkų centras* Niujorke, *Amerikos lietuvių misija* Čikagoje ir JAV piliečius, žymesnius amerikiečius telkianti *American Friends of Lithuania*. JAV lietuvių tautininkų organizacijos savarankiškai veikė 1941–1949 m., t. y. tol, kol tautininkai, sugrįžę į ALT, sukūrė savo bendrą organizaciją – *Amerikos lietuvių tautininkų sąjungą*⁴. Būtina pažymėti, kad JAV lietuvių tautininkų istorija – tai praktiškai nauja tyrimų sritis, pradėta XX a. paskutiniame dešimtmetyje. Ypatingas dėmesys kreipiamas į labai svarbų lietuvių išėivijos politinės veiklos tarpsnį – Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpį.

- 1 SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių srovių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940 10 15 – 1941 05 15: nuo *Lietuvai gelbėti tarybos* iki *Amerikos lietuvių tarybos*. *Istorija*, 2013, t. 91, nr. 3, p. 52–67.
- 2 MERKELIS, A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: ALTS leidinys, 1964, p. 649–650, 662; SKIRIUS, Juozas. Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išėivijos pozicija. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010. Vilnius, 2011, t. 2, p. 77–91; SKIRIUS, Juozas. Prezidento Antano Smetonos pirmieji mėnesiai JAV 1941 metais: iš Niujorko per Vašingtoną į Čikagą. Iš *Inveniens quaero. Ieškoti, rasti, nenurimti*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, p. 682–683.
- 3 SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių tautininkų *Lietuvai vaduoti sąjungos* įkūrimas 1941 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2021/2. Vilnius, 2021, p. 137–155.
- 4 Plačiau žr.: *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*. Red. Jonas Puzinas ir Jonas P. Palukaitis. Chicago: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1979, p. 270–299.

Oweno J. C. Noremo knygos *Timeless Lithuania* antraštinis puslapis

Lietuvos laisvinimo byloje išėivijoje svarbią vietą užėmė propagandinės⁵ literatūros užsienio kalbomis leidyba ir platinimas nelietuviškoje aplinkoje: įvairių šalių politikams, visuomenės ir kultūros veikėjams, mokslininkams, universitetų bibliotekoms ir pan. JAV lietuviai, jų organizacijos stengėsi išleisti kuo daugiau leidinių pirmiausia anglų kalba, kaip veiksmingą priemonę supažindinti amerikiečius su Lietuva, lietuviais, kultūra, istorija, pažymint valstybingumo praradimą, bolševikų ir vokiečių okupacijų skausmingus padarinius tautai.

Susikūrusi LVS, numatydamą, kokiais būdais sieks Lietuvos valstybės atkūrimo, savo Statute apie vieną iš būdų rašė: „Raštu ir gyvu žodžiu, naudojantis periodišką ir neperiodišką Amerikos spaudą, taipgi visokio pobūdžio teisėtais susirinkimais ir sueigomis, paskaitomis ir pranešimais, aiškinti Lietuvos civilizacinę skirtį tarp rytinės ir vakarinės Europos; aiškinti ir skelbti didžią Nepriklausomos Lietuvos tautišką ir kultūrišką pažangą ir visą tai kas reikalinga ir naudinga atgavimui Lietuvai nepriklausomybės.“⁶ Po metų, t. y. 1942 m.

- 5 Sąvoka „propaganda“ straipsnyje suprantama kaip idėjų skleidimas siekiant, pasitelkus istorinę medžiagą, artimos praeities faktus, ugdyti, veikti žmonių pažiūras, nuotaikas, skatinti tam tikrus jų veiksmus. Šiuo atveju bandoma į lietuvių pusę patraukti amerikiečių dėmesį, gauti jų užuojautą ir paramą.
- 6 Lietuvai Vaduoti Sąjungos Statutas (iškarpa iš JAV lietuvių tautininkų laikraščio (?)). *Lituanistikos tyrimo ir studijų centras / Pasaulio lietuvių archyvas* Čikagoje. Vytauto Širvydo fondas, b. 792 (*Lietuvai vaduoti sąjungos* istorija 1941–1944 m.), l. n.

birželio 28 d., antrame suvažiavime Pitsburge LVS papildė ir patikslino minėtą Statuto punktą. Jau kalbama apie straipsnių, biuletenių ir knygų leidybą anglų ir kitomis kalbomis, kurie nušviestų Lietuvos klausimą ir lietuvių tautos interesus⁷. Tuo laiku tautininkai jau prakalbo apie buvusio JAV pasiuntinio Lietuvoje 1937–1940 m. dr. Oweno J. C. Noremo⁸ knygos *Timeless Lithuania* leidybą. Tai amerikiečio surinkta apibendrinta informacija apie Lietuvos praeitį ir to meto dabartį, kultūrą; sovietų ir nacių okupacijų – jo asmeninė patirtis. Tai pirmoji JAV lietuvių tautininkų knyga, propagandos tikslais išleista Antrojo pasaulinio karo metais. Tuo metu tai buvo bene pirmas didesnės apimties anglų kalba ne tik tautininkų, bet ir visų JAV lietuvių išleistas veikalas. Jis svarbus siekiant ne tik supažindinti amerikiečius su Lietuva, atkreipti garsių amerikiečių ir JAV politikų dėmesį į lietuvių reikalus, bet ir telkti tautinės pakraipos išeičius. Su šios knygos parengimu leidybai buvo glaudžiai susijusi ir A. Smetonos veikla. Tautininkai knygai skyrė nemažai dėmesio ir pastangų, dalis jų veiklos sukosi apie knygos leidybą. Tiesa, leidybos procesas pasirodė gana sudėtingas, nes ne viskas buvo sustyguota tarp pačių organizatorių, o ir knygos rankraštinis tekstas toli gražu nebuvo tobulas. Be to, trūko lėšų, kurias nelengvai rinko kaip aukas iš lietuvių išeičių. Po šios knygos publikavimo tautininkai spėjo visuomenei pateikti dar keletą svarbių leidinių anglų kalba.

JAV lietuvių propagandinės literatūros leidybos klausimu tyrinėjimų neturime. Būtina paminėti, kad šia knyga, kurios antras leidimas buvo pakartotas 1967 m. JAV, naudojosi ir istorikai sovietinėje Lietuvoje, nors ji ir nebuvo laisvai prieinama skaitytojui. Knygą, turint specialų leidimą, buvo galima rasti LTSR didžiųjų bibliotekų specialiuose fonduose.

Straipsnio tikslas – įvertinti JAV lietuvių tautininkų siekius ir leidybines pastangas rengiant Oweno J. C. Noremo knygą *Timeless Lithuania* 1942–1944 m. Šiam tikslui įgyvendinti buvo keliami uždaviniai: išsiaiškinti šios knygos pasirinkimo priežastis; aptarti knygos leidybos procesą, finansavimą ir iškilusius sunkumus; įvertinti atskirų veikėjų indėlį rengiant knygą bei atskleisti knygos svarbą JAV lietuvių politinėje veikloje.

7 Pažinkit LVS. Ir LNRF. Ir Stokime į Didelį Darbą. *Dirva*, 1942, liep. 10, nr. 28, p. 4.

8 Owen Joseph Christoffer Norem (1902 05 23–1981 10 25) – evangelikų liuteronų kunigas, visuomenės veikėjas, organizacijos *American Friends of Lithuania* pirmininkas 1942–1944 m., diplomatas, paskutinis JAV pasiuntinys Lietuvoje (JAV ambasadorius Lietuvoje (1937–1940) Ovenas Noremas. *Mokslo Lietuva*, 2021, lapkr. 24. Prieiga per internetą: <mokslolietuva.lt/2021/11/jav-ambasadorius-lietuvoje-1937-1940-ovenas-noremas/>).

Straipsnyje keliamos mintys ir siekiami rezultatai grindžiami archyvinių šaltinių ir to meto JAV lietuvių spaudos medžiaga. Vienas iš svarbesnių šaltinių – tai publikuota Antano Smetonos korespondencija 1940–1944 metais⁹. Šį rinkinį parengė Vytauto Didžiojo universiteto to meto Lietuvių išeivijos centro mokslininkai Broniaus Kvyklio kolekcijos pagrindu. Straipsnio objekto klausimu yra gausus A. Smetonos susirašinėjimas su JAV lietuviais – Kaziu Karpiumi, Juozu Bačiūnu, Antanu Oliu, knygos autoriumi Owenu J. C. Noremu bei Lietuvos diplomatais – pasiuntiniais Povilu Žadeikiu, Stasiu Lozoraičiu ir Stasiu Graužiniu, konsulu Petru Daužvardžiu. Ne ką mažiau svarbus *Dirvos* redaktoriaus K. Karpiaus susirašinėjimas su aktyviu JAV lietuvių veikėju Vytautu Širvydu. Jų korespondencija yra saugoma *Amerikos lietuvių kultūros archyve* (toliau – ALKA) Putname (JAV)¹⁰. *Lietuvos centriniame valstybės archyvo* (toliau – LCVA) Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fonde saugoma Oweno J. C. Noremo byla¹¹, kurioje sukauptas pasiuntinio Povilo Žadeikio ir konsulo Petro Daužvardžio susirašinėjimas Noremo knygos leidybos klausimu. Panaudota minėtų asmenų korespondencija atskleidžia knygos leidybos procesą, kylančius sunkumus, finansines problemas ir bandymus tai įveikti. Gausu medžiagos ir JAV lietuvių tautininkų spaudoje: *Dirvoje*, *Vienybėje*, *Margutyje* ir kt. Tai pirmiausia knygos reklama, recenzijos, prenumeratos raginimai, redaktorių bei skaitytojų nuomonės ir pan. Visa tai leido susidaryti išsamesnį vaizdą straipsnio objekto – Oweno J. C. Noremo knygos *Timeless Lithuania* leidybos klausimu.

OWENO J. C. NOREMO KNYGOS PASIRINKIMAS IR A. SMETONOS VAIDMUO 1942 M.

JAV lietuviai tautininkai, išskirtinai LVS organizacija, neatsitiktinai pasirinko buvusio paskutinio JAV pasiuntinio Lietuvoje Oweno J. C. Noremo parengtą rankraštį apie Lietuvą. Pirmiausia Noremas savo akimis matė, kas nutiko Lietuvos nepriklausomybei 1939–1940 m., buvo tiesioginis Lietuvos sovietizacijos liudininkas. Būtina pažymėti, kad jis savo tarnybos Kaune metu domėjosi Lietuvos istorija, lietuvių tauta ir jos kultūra. Aprašė savo įspūdžius, patyrimą, vildamasis tai publikuoti Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jis, kaip žmogus, buvo palankiai nusiteikęs prezidento A. Smetonos, su kuriuo nemažai bendravo Lietuvoje,

9 *Antano Smetonos korespondencija (1940–1944)*. Kaunas: VDU leidykla, 1999, 676 p. (toliau – *Antano Smetonos korespondencija*).

10 ALKA. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laišakai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.

11 Owen Norem. LCVA, f. 656, ap. 2, b. 1217, 134 lapai.

atžvilgiu. Tai, be jokios abejonės, turėjo įtakos JAV lietuvių tautininkams patraukiant buvusį diplomata į savo pusę, kartu pažadant padėti išleisti jo knygą *Timeless Lithuania*, sumokėti ir honorarą. Visa tai ir lėmė, kad buvęs diplomatas pasuko pas tautininkus. Be to, tautininkai, siekdami pritraukti žymius amerikiečius, 1942 m. gegužės 13 d. įkūrė organizaciją *Lietuvos draugai Amerikoje* (angl. *American Friends of Lithuania*), kurios pirmininku išrinko Oweną J. C. Noremą¹². Lietuvių veikėjai puikiai suprato, kad amerikiečio išpūdžiai ir ypač jo pasakojimas apie sovietų okupacinį laikotarpį turės didesnės įtakos JAV visuomenei nei, tarkime, pačių lietuvių analogiški pasakojimai. Prie jo suartėjimo su tautininkais galėjo prisidėti ir jo religinė padėtis – buvo evangelikų liuteronų kunigas, o ALT vadovybėje dominavo tvirti katalikai ir laisvamaniai socialistai.

Kalbant apie Noremo knygos priešistorę, žinoma, kad dar 1941 m. pradžioje jis jau ieškojo savo knygos leidėjo ir vedė derybas su keliomis įstaigomis. Lygiagrečiai dar rinko knygai medžiagą, ypač vaizdinę¹³. 1941 m. pabaigoje leidybai suieškoti pinigų panoro JAV lietuvių legiono Dariaus ir Girėno postas (buvę JAV armijos kariai veteranai) Čikagoje. Svarstė net tam tikrą komisiją sudaryti. Apie tai Lietuvos konsului P. Daužvardžiui pranešė JAV lietuvių tautininkų lyderis Antanas Olis¹⁴, kuris turėjo glaudžius kontaktus su legionieriais. Kiek galima suprasti, konsulas P. Daužvardis domėjosi minimos knygos išleidimo galimybėmis ir taip pat ieškojo papildomų finansavimo galimybių. Iš jo pranešimo pasiuntiniui P. Žadeikiui žinome, kad 1942 m. kovo 19 d. konsulas kartu pietavo su Noremu, prof. Stantonu, ALT pirmininku Leonardu Šimučiu ir katalikų veikėju Kaziu Česnuliu. Jie kalbėjosi apie organizacijos *American Friends of Lithuania* sudarymą ir apie Noremo knygos išleidimą. L. Šimutis pareiškė, kad *Amerikos lietuvių Romos katalikų federacija* ar kita kuri nors katalikiška įstaiga galės knygą paremti 1 000 dolerių, jeigu tokią pat sumą sutiks duoti *Lietuvai vaduoti sąjungai*¹⁵. Kovo 24 d. dar viename pasitarime buvo nuspręsta, kad knygos reikalais užsiims pats Noremas, L. Šimutis ir A. Olis, nes paaiškėjo, kad tautininkai taip pat skirs 1 000 dolerių. Knygos rankraštį sutiko peržiūrėti profesoriai Stantonas ir K. Pakštas. K. Pakštas, kuris jau buvo susipažinęs su rankraščiu, minėjo, kad reikės „stipraus taisymo“. Aiškėjo, kad, minėtiems

12 Lietuvos draugų Amerikoje organizacijos įsteigimas. *Draugas*, 1942, geg. 14, nr. 113, p. 7.

13 1941 03 06 P. Daužvardžio iš Čikagos raštas nr. 817/27-12 P. Žadeikiui į Vašingtoną. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 10.

14 1941 12 31 P. Daužvardžio iš Čikagos raštas nr. 3403 / kon. P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, l. 30.

15 1942 03 20 P. Daužvardžio iš Čikagos raštas nr. 769 / kon. P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, l. 48.

asmenims peržiūrėjus rankraštį, tekstą planuojama perduoti A. Smetonai dar peržiūrėti bei papildyti¹⁶. Po mėnesio P. Daužvardis parašė P. Žadeikiui, kad L. Šimutis išreiškė nemažai abejonių knygos atžvilgiu, nes prof. K. Pakštas ją peržiūrėjęs nusistebėjo, jog „veikalas turi per daug legendų, netikslių datų ir esąs parašytas ne taip, kaip mokslo žmonės rašo“¹⁷. P. Daužvardis to nesureikšmino. Anot jo, Noremo darbas nėra Lietuvos istorija, bet „yra mišinys istorijos ir jo pergyventų patyrimų Lietuvoje“¹⁸. Tuo metu jau aiškėjo, kad JAV lietuviai katalikai pradeda abejoti knygos išleidimo tikslingumu.

JAV lietuviai tautininkai rimčiau Noremo knygos leidyba pradėjo rūpintis tik nuo 1942 m. vidurio. Žinome, kad A. Olis kvietė A. Smetoną į LVS suvažiavimą Pitsburge 1942 m. birželio 28 d. Jis prašė parengti paskaitą apie tautininkų darbus bei pasidalinti savo išpūdžiais apie Noremo knygos juodraštį ir jos tinkamumą spaudai¹⁹. Vadinas, LVS dar nebuvo visiškai išsipareigojusi. Mat tautininkai dar nebuvo užbaigę nuo 1936 m. pradėtos rengti didelės apimties knygos, skirtos žinomo JAV lietuvių veikėjo, redaktoriaus, buvusio socialistų, o vėliau tautininkų aktyvisto Juozo Oto Širvydo (1875–1935) atminimui įamžinti²⁰. Knygą per keletą metų parašyti apsiėmė jo sūnus, taip pat garsus išeivijos žiniasklaidininkas Vytautas Širvydas. Knygą finansuoti apsiėmė JAV lietuviai tautininkai, o jos leidyba buvo numatyta Lietuvoje. Tačiau reikalai užsitęsė nenumatytam ilgesniam laikui, nes sunkiai sekėsi rinkti aukas. O ir pats autorius labai išplėtė tekstą, dar trūko šaltinių, kuriuos reikėjo surinkti, todėl ir nespėta sutartu laiku baigti. Jau ir išeivijoje buvo kilęs nepasitenkinimas knygos reikalais²¹. O kai 1940 m. Lietuva neteko nepriklausomybės, knygą teko spausdinti JAV. Visa tai didino jos leidybos sąnaudas. Tik 1942 m. knygą pavyko publi-

16 1942 03 26 P. Daužvardžio iš Čikagos raštas nr. 776 / kon. P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, l. 52.

17 1942 04 23 P. Daužvardžio iš Čikagos raštas nr. 951 / kon. P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, l. 53.

18 *Ten pat*.

19 1942 06 13 A. Olio laiškas A. Smetonai į Klivlandą. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 142–143; 1942 06 29 LVS sekretoriaus K. Karpio laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 682, l. 1.

20 1936 06 23 *Širvydo biografijos komiteto* pirmininko J. Sagio laiško *Susivienijimo lietuvių Amerikoje* 50-tam seimui Klivlande nuorašas. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 9 (J. Sagio-Sagevičiaus laišakai V. Širvydui 1934–1945 m.), l. n.

21 1940 08 04 *Širvydo biografijos komiteto* pirmininko J. Sagio laiškas V. Širvydui į Niujorką. *Ten pat*; SAGYS, J. J. O. Širvydo biografijos reikalai. *Dirva*, 1941, rugpj. 8, nr. 32, p. 2; *Juozas O. Širvydas (1875–1935). Biografijos bruožai*. Išleido Draugai-Prenumeratoriai. Redagavo Vyt. Širvydas. Cleveland, Ohio, 1941, p. 4.

kuoti kaip *Tėvynės mylėtojų draugijos* leidinį nr. 41. Tiesa, knygoje kaip išleidimo metai buvo nurodyti 1941-ieji²².

JAV lietuviai tautininkai Noremo knygos rankraštį, kaip jau minėta, peržiūrėti patikėjo ir A. Smetonai, kuris, matyt, ir turėjo tarti lemiamą žodį – spausdinti ar nespausdinti. Kartu buvo bandoma ne tik išvengti knygos tekste galimų netikslumų, bet ir kažkiek finansiškai paremti buvusį Lietuvos prezidentą. Pats A. Smetona tikėjosi gana greitai peržiūrėti rankraštinių tekstą, bet, susipažinęs su juo, prisipažino, kad turėjo sugaišti daug daugiau laiko, nei planavo. A. Smetona laiške autoriui užsiminė, kad taisant knygos rankraštį „tenka ilgais ekskursais aiškinti Lietuvos politinio gyvenimo atmainas, pasireiškusias vienais kitais įvykiais, kad Tamsta galėtum jas geriau suprasti ir įvertinti. Jei nutylėčiau kokius neaiškumus ar paklydimus Tamstos rankraštyje, teisingai būčiau kaltinamas neatlikęs kaip reikiant apsiimto darbo.“²³ 1942 m. gegužės mėnesį A. Smetona jau turėjo prirašęs pastabų 30 puslapių ir spėjo, kad jų bus iki 150 puslapių. Jis pasižadėjo periodiškai savo pastabas siųsti su grąžinama peržiūrėto rankraščio dalimi. Rekomendavo autoriui atidžiau taisyti tekstą, braukti pasikartojimus. Be to, A. Smetona pageidavo dar kartą peržiūrėti jau autoriaus pataisytą tekstą, prieš atiduodant spausdinti. Prašė neskubėti, nebijoti „ir ilgiau užtrukti, bet tik geriau padaryti <...> atsargumas tik naudon išėina“²⁴. A. Smetonai labai svarbu, kad knyga būtų parengta maksimaliai gerai.

A. Smetona rašė Noremui ir apie knygos finansavimą. Nurodė, kad jau iš suinteresuotų grupių yra pažadėti 2 000 dolerių, o trūkstamą 1 000 dolerių reikės „šį rudenį suieškoti“, t. y. bandyti surinkti aukomis. Taip pat nurodė, kad už paramą organizacijos norėtų gauti po tam tikrą skaičių knygos egzempliorių, kurių dalį išsiuntinės diplomatams ir laikraščių redakcijoms. Tiesa, A. Smetona jau turėjo informaciją, jog lietuviai katalikai atsisakė knygą remti, tad, jo nuomone, teks pasikliauti tik tautinėmis organizacijomis. Domėjosi, kas bus knygos leidėjas. Rekomendavo, kad tuo reikalu užsiimtų LVS. Paspėjo, kad prieš knygos išleidimą yra nusistatę „raudonieji“, t. y. komunistuojantys lietuviai, ir prašė, kad leidėjai jį, kaip pastabų autorių, laikytų paslapyje²⁵. Nenorėjo papildomų nemalonumų.

22 Juozas O. Širvydas (1875–1935). *Biografijos bruožai*. Išleido Draugai-Prenumeratoriai. Redagavo Vyt. Širvydas. Cleveland, Ohio, 1941, 494 p.

23 1942 06 04 A. Smetonos laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 514–515; 1942 09 08 A. Smetonos iš Klivlando laiškas Ovenui J. C. Noremui. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 85.

24 1942 09 08 A. Smetonos iš Klivlando laiškas Ovenui J. C. Noremui. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 85.

25 *Ten pat*, p. 85–86.

Noremas visiškai pritarė A. Smetonos pastebėjimams ir savo laiške pažymėjo: „Susidomėjęs laukiu Jūsų pastabų ir užtikrinu, kad daug bus padaryta, kai aš neabejosiu, kad mes galvojame panašiai apie visus Lietuvos politikos klausimus.“ Nurodė ir knygos spaustuvininką A. D. Kaulakį – *Progress Printing Company* savininką Čikagoje, kuris, anot amerikiečio, yra visiškai neutralus politikos reikaluose, neturintis ryšių su konkuruojančiomis lietuvių grupėmis²⁶.

A. Smetona, susirašinėdamas su Lietuvos konsulu Petru Daužvardžiu Čikagoje, prisipažino, kad redagavimo darbą lėtina ir jo silpnos anglų kalbos žinios. Pažymėjo, kad tokia knyga bus naudinga Lietuvai, bet reikia tekstą daug taisyti ir braukti. Todėl jis norėtų, kad autorius apsilankytų Klivlande pas A. Smetoną ir drauge aptartų „abejotinas vietas ir išlygint[ų] visus netikslumus“²⁷. Bet tam reikia surasti keliasdešimt dolerių sumokėti už Noremo kelionę į Klivlandą. A. Smetona tuo klausimu kreipėsi į Lietuvos pasiuntinį Povilą Žadeikį, kuris pažadėjo paieškoti pinigų²⁸. Pasiuntinys pažadą tesėjo.

Daugiau informacijos apie knygos rankraštį sužinome iš A. Smetonos laišku P. Žadeikiui. Paaiškėjo, kad autoriaus rankraštis apima 370 puslapių, rašytų mašinėle. Tekste, anot A. Smetonos pateiktos trumpos knygos charakteristikos, „sugraibyta tikrų ir pasakingų dalykų, pasiimtų be jokios kritikos, <...> apšiai medžiagos, pagautos iš oro, anekdotiškos, kartais be reikalo įžeidžiančios dar tebegyvus žmones. Kitur lietuviai veikėjai be jokio nuopelno išaukštinami <...>. Bet, kita vertus, yra jo užimtas platus Lietuvos ir lietuvių gyvenimo atvaizdavimas praeities ir dabarties, yra labai apstingęs.“ Gerą įspūdį A. Smetonai darė autoriaus surinkti lietuvių padavimai apie Lietuvą, taip pat jo patirtys, susijusios su rusų ir lenkų elgsena Lietuvos atžvilgiu 1938–1940 metais. Rašydamas Lietuvos diplomatinės tarnybos šefui Stasiui Lozoraičiui jis pažymėjo, jog knyga nepatiks nė rusams, nė lenkams, nė vokiečiams; ji sukels „sprogstamą medžiagą politikoje“²⁹. A. Smetonos susirašinėjime su Lietuvos diplomatais atkreiptas dėmesys į profesoriaus Kazio Pakšto, artimo ALT'ai, atliktą darbą skaitant rankraštį. Mat profesorius nemažai teksto išbraukė, įterpdamas savo minčių, rūpindamasis, anot A. Smetonos, „nudažyti autoriaus kūrinį krikščioniškai-demokratinėmis spalvomis“. A. Smetona abejojo, ar rankraščio autoriui, protestantui, tokie profesoriaus pataisymai galėjo patikti. Todėl apie savo, kaip redaktoriaus, darbą teigia, jog jis elgiasi kitaip nei K. Pakštas, eidamas kompro-

26 1942 10 14 Oveno J. C. Noremo laiškas A. Smetonai. *Ten pat*, p. 87.

27 1942 06 03 A. Smetonos iš Klivlando laiškas P. Daužvardžiui į Čikagą. *Ten pat*, p. 305.

28 1942 06 10 A. Smetonos iš Klivlando laiškas P. Daužvardžiui į Čikagą. *Ten pat*, p. 307.

29 1942 06 04 A. Smetonos laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, p. 514; 1943 03 12 A. Smetonos laiškas S. Lozoraičiui į Romą. *Ten pat*, p. 169.

miso keliu – abejotinas mintis taiso atsiklausdamas autoriaus³⁰. Profesoriaus pastabos neabejotinai pravertė A. Smetonos darbu – padėjo atkreipti dėmesį į kai kurias abejotinas teksto vietas. Be to, *Dirvos* redaktorius K. Karpis, kuris tarpininkavo tarp autoriaus, redaktoriaus ir spaustuovės, prieš knygos rankraštį atiduodant spaudai, taisė korektūrą ir pažymėjo, kad knygos redaktoriai paliko daug klaidų, kurias būtina ištaisyti³¹. Matyt, jis turėjo omenyje daugiausia anglų kalbos gramatines, stiliaus klaidas.

1942 m. lapkričio mėn. pradžioje paaiškėjo, kad Noremas jau yra atidavęs dalį savo rankraščio spaustuvei ir pageidauja, kad A. Smetona gražintų redaguotą likusią dalį. Matyt, kartu iškilo ir spausdinimo finansavimo klausimas, nes autorius konsulo P. Daužvardžio klausė, kurios organizacijos ar asmenys galės paremti leidybą³². Savaitraštis *Dirva* lapkričio 27 d. numeryje pirmą kartą skaitytojams užsiminė apie rengiamą šią knygą. Rekomendavo ją užsisakyti per *Dirvos* redakciją, pabrėžė, kad knyga parašyta diplomato ir puikiai Lietuvą pažįstančio amerikiečio, buvusio 3 metus JAV pasiuntiniu Kaune. Laikraštis neslėpė, kad tokiu būdu bus galima paremti ir patį autorių – lietuvių draugą. Aiškino, kad taip ir patys išeiviai galės geriau susipažinti su savo tėvų kilme ir garbinga Lietuvos praeitimi. O ir pati knyga bus puiki JAV lietuvių dovana amerikiečiams³³. Knygos leidimo procesas jau buvo pradėtas, bet trūko pinigų jį užbaigti. Be rimtesnės papildomos paramos knyga galėjo ir neišvysti dienos šviesos.

KNYGOS LEIDYBOS APMOKĖJIMO PROBLEMOS SPRENDIMAS

LVS vadovybė 1943 m. sausio 17 d. savo posėdyje svarstė knygos *Timeless Lithuania* leidybos reikalus. Nutarta imtis šio reikalo ir spręsti, kur gauti leidybai pinigų, nes kitos lietuvių srovės (socialistai ir katalikai) atsisakė remti. *Dirvos* redaktorius K. Karpis, kuris ir buvo posėdžio iniciatorius, pabrėždamas, kad visas knygos rūpestis tenka jam, priminė, jog dalis pinigų knygos leidybai jau yra surinkta A. Smetonai su paskaitomis važinėjant po JAV lietuvių kolonijas³⁴. Bet to tikrai neužteko. LVS, prisiimdama atsakomybę, siekė kuo greičiau

30 1942 06 04 A. Smetonos laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, p. 514.

31 1943 08 02 K. Karpio iš Klivlando laiškas V. Širvydui į Niujorką. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laišakai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.

32 1942 11 09 P. Daužvardžio iš Čikagos laiškas A. Smetonai į Klivlandą. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 313.

33 Mano mintys. *Dirva*, 1942, lapkr. 27, nr. 48, p. 3.

34 1943 01 17 K. Karpio iš Klivlando laiškas V. Širvydui į Niujorką. *ALKA*. Vytauto

šiā propagandai reikalingą knygą išleisti. Be to, K. Karpus argumentuodamas pažymėjo, kad knyga padės lietuviams surasti daugiau draugų taip amerikiečių; knyga, anot jo, „bus mūsų kalbėtoja aukštose Amerikos sferose už mus, už Lietuvą“³⁵. Todėl vis dažniau spaudoje pradėta raginti išseiviją ją paremti – buvo sakoma, jog aukos priimamos nuo 1 dolerio, o kiekvienas, kuris atsiųs 5 dolerius ir daugiau, gaus nemokamai knygą ir bus įtrauktas į knygos rėmėjų sąrašą.

Nuo 1943 m. balandžio 16 d. kiekviename savaitraščio *Dirva* numeryje pradėtas spausdinti kvietimas: *Darykime Lietuvių Tautos Pageidavimas Angliškoje Kalboje! Prisidėkit – Remkit Išleidimą Dr. Owen J. C. Norem Knygos „Timeless Lithuania“*. Taip pat numeryje, pateikiant pirmą kvietimą, buvo paskelbti pirmieji aukotojai – Baltimorės lietuvių organizacijos atsiuntė 40 dolerių čekį. Savaitraščiuose *Dirva* ir *Vienybė* pradėti publikuoti aukotojų sąrašai. LVS vadovybė net sudarė knygos leidimo komisiją, kuriai priklausė pirmininkas Pijus J. Žiūris, vicepirmininkas S. T. Tamošaitis, sekretorius K. Karpus ir išdininkas J. Jonikaitis³⁶. Praktiškai tai buvo visa LVS vadovybė. Be to, kiekviename LVS skyriuje buvo steigiami knygos išleidimo komitetai, kurie turėjo vesti agitaciją ir rinkti išseivijų aukas. Tai gerai iliustruoja knygos svarbą tautininkų organizacijai. Taip pat būtina pastebėti, kad per visus 1943 m. ne kartą visuomenė informuota apie knygos išleidimo laiką – tai iki Velykų, tai vasarą, tai iki Kalėdų. Taigi knygos pasirodymas buvo vis atidedamas. Knygos prenumeratoriams iniciatoriai aiškino, kad leidybą sutrukdė paties autoriaus išsikėlimas į Kaliforniją tarnybos reikalais. Mat jeigu jis būtų gyvenęs Čikagoje, tai knyga, kaip rašė K. Karpus A. Smetonai, greičiau būtų parengta ir išspausdinta iki Velykų³⁷. Tačiau ne tai buvo svarbiausia. Knygos išleidimo laiką lėmė ir pinigų trūkumas. Net ir paskirstant organizacijos išde turimus pinigus tuo metu kilo sunkumų.

Leidybos finansavimo klausimu kilo nesklaidumų LVS viduje. Knygai leidimo komisijos pirmininkas P. J. Žiūris pareikalavo LVS skyriaus Detroito suaukotus 800 dolerių organizacijos reikalams (dalis sumos buvo ir narių mokestis) pervesti ne LVS Centro valdybai, bet tiesiogiai Noremo knygos leidybos fondui. Tai sužinoję LVS Detroito skyriaus nariai išreiškė nepasitenkinimą bei nepasitikėjimą

Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškas V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.; 1943 03 01 K. Karpio iš Klivlando laiškas V. Širvydui į Niujorką. *Ten pat*.

35 1943 02 05 K. Karpio iš Klivlando laiškas V. Širvydui į Niujorką. *Ten pat*.

36 „Timeless Lithuania“ knygai leisti komisija. *Dirva*, 1943, bal. 2, nr. 14, p. 4; V. S. Prisidėkime išleidimui „Timeless Lithuania“. *Dirva*, 1943, bal. 16, nr. 16, p. 2; LVS spaudos komisija. Netrukus išeis dr. Owen Noremo knyga „Timeless Lithuania“. *Vienybė*, 1942, bal. 16, nr. 16, p. 2.

37 Aukos knygai „Timeless Lithuania“ leisti. *Dirva*. 1943, birž. 25, nr. 26, p. 3.

LVS vadovybe ir minėta suma padėjo į Detroito banką LVS skyriaus valdybos vardu. Kaip įtarė K. Karpius, šie pinigai bus banke iki to laiko, kuomet pasikeis LVS vadovybė. Jis net pradėjo abejoti, kad gal buvo padaryta klaida kuriant atskirą komisiją Noremo knygai leisti³⁸. Tai įnešė tam tikros painiavos organizacijoje, naudojant turimas lėšas. Tačiau pakeisti jau niekas nieko nesiėmė.

Kitas nesklaidumas paaiškėjo, kai LVS išdininko, garsaus JAV lietuvių verslininko Juozo Bačiūno nuomonė knygos klausimu buvo LVS vadovų ignoruota. Jis siūlė surasti keletą anglų spaustuvių ir pasirinkti pigesnę pasiūlymą, be to, norėjo, kad spaustuvė išsipareigotų išspausdintas knygas išplatinti, nes, anot jo, lietuviai išplatinti negalės. Bet LVS valdyba pasielgė kitaip, pritarlama lietuviškos spaustuvės pasirinkimui, neinformavo J. Bačiūno. Jis sužinojo tik tada, kai iš jo LVS veikėjai S. T. Tamošaitis ir K. Karpius pareikalavo išduoti 1 500 dolerių čekį, sumokėti spaustuvei už dalį darbų. Pirmiausia J. Bačiūną papiktino tai, jog reikalavimas nebuvo paremtas dokumentais – jis negavo su spaustuve sudaryto kontrakto nuorašo, kuriuo remdamasis galėtų sumokėti pinigus. Be to, čekį pageidavo gauti minėti asmenys, o ne lietuviška *Progress Printing Co.* spaustuvė. Tokia padėtis J. Bačiūno buvo įvardyta kaip betvarkė, jis ketino atsistatydinti iš LVS išdininko pareigų³⁹. Gal J. Bačiūno siūlymas ir racionalus, bet kiti manė, kad leidinys pirmiausia turėjo pakliūti į rėmėjų ir prenumeratorių rankas, kurie knygas galėtų dovanoti kam tik panorės. Dalį tiražo planuota parduoti. Likusią tiražo dalį buvo norima propagandos tikslais platinti tarp JAV politikų, visuomenės ir mokslo veikėjų, siūsti į JAV bibliotekas. Suprantama, tai sudėtingesnis procesas, bet politine prasme svarbesnis.

Gegužės 23 d. K. Karpius laišku kreipėsi į V. Širvydą prašydamas, kad jis parašytų į kitus JAV lietuvių laikraščius, primintų apie knygą ir paragintų draugijas aukoti, kad būtų sulaukta stambesnių aukų. Mat, anot K. Karpiaus, iki šiol pavyko aukomis surinkti tik apie 1 000 dolerių, o knygos leidybos sąnaudos – apie 4 000 dolerių⁴⁰. Maždaug po mėnesio K. Karpius informavo V. Širvydą, kad knygai jau pavyko surinkti daugiau kaip 2 000 dolerių ir spaustuvei jau sumokėta 1 000 dolerių. Tuo metu vieni laikraščiai visuomenei pranešė, kad knygos leidybai gauta stambių aukų, bet dar trūksta 2 500 dolerių, kiti – kad trūksta

38 1943 01 03 K. Karpiaus laiškas A. Smetonai. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 152–153.

39 1943 03 06 J. Bačiūno laiškas A. Smetonai (nuorašus gauna S. T. Tamošaitis, A. Olis, K. S. Karpius ir P. J. Žiūris). *Antano Smetonos korespondencija*, p. 102–103.

40 1943 05 23 K. Karpio iš Klivlando laiškas V. Širvydai į Niujorką. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laišakai V. Širvydai 1937–1945 m.), l. n.

1 900 dolerių⁴¹. Toks nesutapimas galėjo laikinai atsirasti apskaičiuojant skirtingu laiku gautas aukas. Tiesa, spauda pareigingai fiksavo kiekvieną aukotoją ir kiekvieną dolerį. LVS aktyvistai važinėdavo po lietuvių kolonijas rinkdami lėšas ir apie tai pranešdavo per spaudą JAV lietuviams.

Postūmis knygos reikaluose įvyko 1943 m. liepos 4 d. LVS metiniame suvažiavime Klivlande. Ten pavyko dar surinkti 500 dolerių aukų. Be to, LVS Spaudos komisija nusprendė vietoje numatytų 3 000 knygos egzempliorių, kurių pasirodė nepakankamas skaičius, leisti iki 4 000 egzempliorių⁴². Tai, suprantama, lėmė ir didesnes leidybos išlaidas. Netrukus, liepos mėn. pabaigoje, spaudoje vėl pasirodė atsišaukimas į JAV lietuvių draugijas, klubus, chorus, *Tėvynės mylėtojų draugijos* ir kitų organizacijų kuopas prašant didesnėmis ar mažesnėmis aukomis paremti knygą. Visuomenė buvo informuota, kad jau yra surinkta daugiau kaip 3 500 dolerių, bet dar reikia 1 500 dolerių⁴³. LVS vadovybė asmeniškai kreipėsi ir įtakingą organizaciją *Susivienijimas lietuvių Amerikoje*, prašydama 500 dolerių paramos knygai. Tačiau lietuvių socialistų (F. Bagočiaus, P. Grigaičio), dominuojančių organizacijos vadovybėje, iniciatyva prašymas buvo atmestas. Tiesa, vėliau pakartotinai buvo jau kreiptasi į SLA seimą, vykusių 1944 m. birželio 26–30 d. Filadelfijoje. Tik tautiškai nusiteikusių seimo narių daugumai pritarus prašymui, skyrė pinigų Noremo knygos reikalams⁴⁴. Tai buvo vienintelė didžioji JAV lietuvių organizacija, parėmusi tautininkų iniciatyvą. Prisidėjo ir Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis. Jis LVS pasiuntė 300 dolerių, užsakydamas knygas Lietuvos atstovams JAV. Pasiuntinys politiniais sumetimais nepageidavo, kad tai būtų paviešinta. Be to, knygos turinio kokybė jo netenkino, tad jis neplanavo knygų siųsti užsienio diplomatomams⁴⁵.

Iš visos teikiamos informacijos jaučiamas tautininkų ryžtas bet kokia kaina išleisti Noremo knygą. Juos nuvylė ir JAV lietuvių kitų srovių vadovų atsisakymas paremti šį leidinį. Atsakingas už knygą K. Karpis specialiaame straipsnyje griežtai kritikavo sandariečius ir katalikus, jau nekalbant apie bolševikuojan-

41 1943 06 18 K. Karpio iš Klivlando laiškas V. Širvydui į Niujorką. *Ten pat*; Stambios aukos Noremo knygai, *Timeless Lithuania*, leisti. *Vienybė*, 1943, birž. 17, nr. 24, p. 3; Suaukota jau per \$ 2000, reikia tik apie \$ 1900. *Dirva*, 1943, birž. 18, nr. 25, p. 3.

42 Konferencijai suaukota apie \$ 500. *Dirva*, 1943, liep. 17, nr. 29, p. 3.

43 Knygai surinkta virš \$3.500; Reikia dar \$1.500. *Dirva*, 1943, liep. 28, nr. 30, p. 3; Atsišaukimas į draugijas, klubus, kuopas. *Ten pat*.

44 Kaip SLA seimas paskyrė \$ 500 knygai *Timeless Lithuania*. *Dirva*, 1944, liep. 14, nr. 29, p. 3.

45 1943 11 30 P. Žadeikio iš Vašingtono laiško nr. 1366 P. J. Žiūriui nuorašas. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 80; 1943 12 04 J. Kripo laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną. *Ten pat*, l. 81.

čius lietuvius ir socialistus, kuriems, anot jo, kaip internacionalistams, nerūpi savo tautos, Lietuvos istorija. O štai sandariečių vadovas Mikas Vaidyla, sužinojęs, kad tą knygą nusprendė leisti LVS, kaip teigė K. Karpius, „parodė savo angies liežuvį“. Katalikai pradžioje žadėjo prisidėti, bet jie norėjo, kad knygoje būtų nurodoma, jog „viskas kas Lietuvoje padaryta gero tai katalikų nuopelnas“⁴⁶. Kadangi prof. K. Pakšto pateiktos pastabos dėl knygos rankraščio nebuvo primtinios autoriui, katalikų vadovai atsisakė suteikti paramą. Nepaisant to, kaip buvo pabrėžta straipsnyje, visgi gausiomis aukomis prisidėjo patriotiškai nusiteikę katalikai ir dalis kunigų⁴⁷. Tautininkus ypač įžeidė ir jų nuolatinis kritikas, savaitraščio *Lietuvių žinios* redaktorius, artimas JAV lietuviams katalikams, pabėgėlis iš Lietuvos Stasys Gabaliauskas, pareiškęs, kad „smetonininkai“ bando pasipelninti JAV lietuvių visuomenės sąskaita. Anot jo, knygos leidyba negali tiek kainuoti, kiek nurodo tautininkai (vienas egzempliorius už vieną dolerį). Eilini kartą jis „įkando“ A. Smetonos valdymo laikotarpiui. Į kritiką ėmėsi atsakyti LVS Spaudos komisijos pirmininkas Pijus J. Žiūris, kuris parengė platų straipsnį, nukreiptą ne tik prieš S. Gabaliauską, bet ir prieš katalikus, socialistus ir sandariečius. Jo įsitikinimu, Noremo knyga puolama dėl to, kad autorius „nušviečiama garbinga Lietuvos praeitis, jos prisikėlimas, išbujojimas bėgyje 22 metų laisvės, be jokių politiškių motyvų, be jokių išgarbinimų ir paniekinimų partijų, vien tik tais dėsniais, kurie atitinka jo patiemis matytiems, patirtiems arba patikrintiems faktams“⁴⁸. Straipsnyje nemažai vietos skirta ir A. Smetonai pagerbti, kuris buvo oponentų kritikos smaigalyje. Mat jiems nebuvo paslaptis, kad A. Smetona palaiko glaudų ryšį su Noremu, kuriam padėjo tvarkyti jo raštų tekstą.

Jau metų pabaigoje, t. y. gruodžio 17 d., *Dirvos* numeryje K. Karpius pranešė visuomenei, kad knyga *Timeless Lithuania* baigta spausdinti, o dalis knygų iki Kalėdų bus knygriškykloje įrištos ir pradėtos siuntinėti prenumeratoriams. Tiesa, K. Karpius atsiprašė, kad ne visi tuojau sulauks knygos. Tai sukėlė visuomenėje įvairių pasisakymų, net ir piktų, nes ir taip knyga stipriai vėlavo. Be to, buvo užsiminta, kad knygos platinimą, t. y. pardavimą, Čikagoje prisiėmė kompozitoriaus Antano Vanagaičio leidžiamo žurnalo *Margutis* redakcija⁴⁹. Platinimas numatytas po Naujųjų Metų. Viename iš savo paskutiniųjų laiškų 1944 m. sausio 4 d. A. Smetona rašė Lietuvos pasiuntiniui Pietų Amerikoje Kaziui Graužiniui, jog knyga jau išspausdinta ir po savaitės ar kelių pasirodys

46 LVS. Sekretoriatas. Susirūpinimai knyga. *Dirva*, 1943, rugs. 9, nr. 37, p. 4.

47 *Ten pat.*

48 ŽIŪRIS, P. J. Kodėl klerikalai (bet ne katalikai) ir jų pusbroliai pusbolševikai puola dr. Norem'o knygą ir jos leidėjus. *Dirva*, 1943, rugs. 24, nr. 39, p. 4.

49 KARPIUS, K. S. *Timeless Lithuania* baigta spausdinti. *Dirva*, 1943, gruod. 17, nr. 51, p. 4.

rinkoje⁵⁰. Minėtame K. Karpiaus pranešime pažymima, tiesa, gana nekonkrečiai, kad knygos bus išsiųstos į visus LVS skyrius, išdalintos norintiems ją įsigyti. Taip pat jos bus išsiųstos ir atskiriems aukotojams, kurių adresus turi LVS Spaudos komisija. Paaiškėjo ir apie knygos platinimo aukotojams pristabdymą. Nurodyta, kad LVS parengė planą po Kalėdų siųsti knygas kiekvienam senatoriui ir kongresmeniui, valdžios atstovams, kitų šalių ambasadoms bei laikraščių redakcijoms⁵¹. Tai buvo svarbiausia, nes tam tikslui pirmiausia ir buvo leidžiama knyga.

Kadangi knygos organizatoriai buvo sulaukę nemažai priekaištų, jog laiku neišleido planuoto veikalo, K. Karpius bandė skaitytojams paaiškinti, kodėl taip atsitiko. Pirmiausia priminė, kad pats Noremas susirado lietuvišką leidyklą Čikagoje, bet neturėjo pinigų leidybai. Jam į talką atėjo LVS, kuri prisidėjo ne tik rinkdama aukas, bet ir skirdama savo pinigų. Knygos išleidimą apsunkino tai, kad Noremas persikėlė iš Čikagos į Los Andželą, t. y. ilgai užtrukdavo redagavimas (net tris kartus) ir korektūros sutikrinimas, siuntinėjant tekstus iš vieno miesto į kitą. Be to, tarpininkai – LVS Spaudos komisija – buvo įsikūrusi Klivlande. Baigdamas paaiškinimus, K. Karpius dar kartą kreipėsi prašydamas ir toliau siųsti aukas knygai bei ją užsakyti tiems, kurie pageidauja kam nors jas dovanoti⁵². Kaip rodo turima informacija, išeivių aukos, kad ir nedidelės, buvo siunčiamos ir toliau.

KNYGOS SKLAIDA 1944 M.

Aukos nenutrūko ir jau knygą išspausdinus. Tai buvo savotiška tolesnė prenumerata, raginant besidominčius „pasiskubinti su užsakymu, iki jų (t. y. knygų) dar turime“⁵³. JAV lietuvių tautininkų spaudoje (*Dirva*, *Amerikos lietuvis*, *Vienybė*, *Margutis*) nuolat ir gana ilgai šis veikalas buvo reklamuojamas kaip geriausias informacijos šaltinis apie Lietuvą anglų kalba. Visuomenei buvo sakoma: „Ši knyga taip pat drąsiai ir atvirai gina Lietuvos bylą <...> dabartiniu svarbiausiu momentu. Ta knyga bus skaitoma ir leidžiama per Amerikiečių rankas žaibo greitumu. Ji atidengia Lietuvos žaizdas, – mažos, nekaltos, ramios tautos žaizdas, simpatingai Amerikai nurodo, kaip žiaurūs kaimynai – Lenkai, Vokiečiai ir Rusai, – pavartojo savo ne žmoniškumą ir žiaurumą prieš mūsų

50 1944 01 04 A. Smetonos iš Klivlando laiškas K. Graužiniui į Buenos Aires. *Antano Smetonos korespondencija*, p. 404.

51 KARPIUS, K. S. *Timeless Lithuania* baigta spausdinti. *Dirva*, 1943, gruod. 17, nr. 51, p. 4.

52 *Ten pat.*

53 Kas daugiau. *Dirva*, 1944, saus. 1, nr. 2, p. 3.

senąją tėvynę ir mūsų brolius-seseris.⁵⁴ Knygos reklama ilgiausiai išsilaikė savaitraštyje *Dirva*, nes prie jos leidybos, kaip jau buvo minėta, svariai buvo prisidėjęs redaktorius K. Karpius, vienas svarbiausių LVS veikėjų. Leidybai gaudamas aukas LVS naudojo ne vien knygos reikalams, dalis teko ir pačios organizacijos veiklai.

Noremo knygos išleidimą skatino JAV lietuvių tautininkų rengiamas Amerikos lietuvių seimas 1944 m. vasario 5–6 d. Niujorke. Būtent seime norėta viešai paskelbti apie šį pasiektą rezultatą. Ir iš tiesų jame buvo iškilmingai pranešta, jog LVS pavyko surinkti 5 000 dolerių knygos *Timeless Lithuania* leidybai⁵⁵. Į seimą atvežė pirmuosius 200 egzempliorių, kuriuos pardavinėjo seimo dalyviams. Net suorganizavo aukcioną, kur varžytynių būdu pardavė pirmąją atvežtą knygą. Ją už 235 dolerius nupirko *Moterų vienybės* organizacija iš Bruklino⁵⁶. Tą faktą lietuvių spauda įvertino kaip moterų patriočių auką seimui ir kaip sektiną pavyzdį kitiems. Tuo metu LVS vadovybė ir toliau gaudavo prenumeratorių nusiskundimų, kad nesulaukia jiems pažadėtų knygų. LVS Centro valdyba atsiprašinėjo, prašė dar keletą savičių palaukti, nes pirmiausia norima knygomis apdalinti žymius JAV veikėjus. Bet spaudoje išlisdavo informacija, kad dalį jau išleistų knygų bandoma parduoti⁵⁷. Tai, suprantama, prenumeratoriams kėlė nepasitenkinimą.

Daugelis tautiečių patriotiniais sumetimais įsigydavo po keletą šios knygos egzempliorių, kad galėtų išplatinti ir tarp amerikiečių. JAV lietuvių tautininkų spaudos agitacija veikė. Pavyzdžiui, toks Jonas Savukynas iš Niuberiporto (Masačusetso valstija) rašė, kad susipažinęs su knyga ir nori įsigyti dar keturis egzempliorius – du savo vaikams ir du miesto viešajai bibliotekai. O štai kunigas I. Boreišis, Šv. Antano parapijos Detroite klebonas, nupirko 10 knygos egzempliorių, kuriuos padovanojo universitetams, kolegijoms ir kitoms aukštesnėms mokykloms. Advokatas Juozas P. Uvicas nupirko dar dvi knygas: vieną padovanojo Mičigano gubernatoriui, o kitą Mičigano miesto merui⁵⁸. Panašių pavyz-

54 „*Timeless Lithuania*“ taip pat laiku pakelia balsą už Lietuvą. *Margutis*, 1944, vasaris-february, p. 1.

55 Dalyvavo 402 Delegatai. *Dirva*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 1; Amerikos lietuvių seime, New Yorke, dalyvavo 404 delegatai ir daug svečių. *Vienybė*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 1; Seimas New Yorke praėjo gražiai ir įspūdingai. *Tėvynė*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 1.

56 DAPKUTĖ, Daiva. *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 175; Už vieną knygą „*Timeless Lithuania*“ užmokėta net \$235.00! *Dirva*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 3; SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių tautininkų 1944 m. vasario 5–6 d. Seimo sušaukimas. *Parlamento studijos*, 2021, nr. 30, p. 102.

57 Jau visi gausit knyga „*Timeless Lithuania*“. *Dirva*, 1944, kov. 31, nr. 13, p. 3.

58 Pamėgo ir platina „*Timeless Lithuania*“. *Dirva*, 1944, geg. 5, nr. 18, p. 3; V. M. Platina

džių spauda skelbė ir daugiau. Be to, lietuviai buvo raginami nupirktas knygas siųsti savo vaikams, tarnaujantiems JAV kariuomenėje. Tikėtasi, kad knygas kariuomenėje paskaitys ir ne lietuviai⁵⁹. Taigi, ir tokiu būdu bandoma platinėti informaciją apie Lietuvą. Knyga pasiekė ir Kanados lietuvius. Pavyzdžiui, S. Balčiūnas iš Toronto rašė: „Aš noriu užsisakyti penkias „Timeless Lithuania“ knygas. Gal kam nors išsiūlysiu, o kaip kam padovanosiu. Noriu paskleisti plačiau žinią apie Tėvynę Lietuvą.“⁶⁰ 4 000 egzempliorių knygos tiražas plačiai pasklido tarp įvairių JAV visuomenės sluoksnių ir suvaidino svarų šviečiamąjį vaidmenį pasakojant apie Lietuvą ir jos nelaimes.

Įdomu pastebėti, kad nors Lietuvos diplomatai JAV ir nedalino šios knygos savo kolegoms kitiems užsienio diplomatams, vis dėlto stengėsi paplatinti viešoms mokslo įstaigoms. Pavyzdžiui, generalinis konsulas Jonas Budrys pranešė, kad gautas knygas pasiuntė Niujorko, Bruklino ir Niu Heiveno viešosioms bei universitetų bibliotekoms⁶¹. Be to, Lietuvos diplomatai rūpinosi, kad knygos būtų tolygiai paskirstomos, jog nebūtų taip, kad vieni gautų po keletą, o kiti – nieko. P. Žadeikis rašė LVS vadovams, kad knygų dovanojimą reikia derinti, kad nesidubliuotų; prašė informuoti, kokioms įstaigoms ir asmenims LVS jas išsiuntė ir dar išsiųs⁶², ypač didžiuosiuose centruose, kaip Vašingtonas, Niujorkas ir Čikaga.

Spaudoje pasirodė ir nemažai recenzijų bei atsiliepimų apie Noremo knygą. Ir tai, be abejo, skatino įsigyti šį veikalą. Lietuviškų laikraščių skaitytojams buvo pristatoma knygos išvaizda, struktūra, pažymint, kad 300 puslapių tekstas suskirstytas į 22 skyrius, kuriuose aprašyti 8 Lietuvos istorijos etapai, įdėti trys žemėlapiai. Trumpai apibūdinamas turinys. Knygos autorius, vieno recenzento nuomone, „daro skaitytojui įspūdį ne tik vaizdingai patiektomis istorinėmis žiniomis. Jis taip pat iškiepija skaitytojui simpatiją lietuvių tautai seniai užsipelnusiai vietą po Europos saule, išlikusiai gyvai ir garbingai, tuo tarpu, kai kitos didesnės tautos seniai yra išnykusios.“⁶³ Knygos sklaidą visuomenėje aukštai įvertino Julius Smetona, pabrėždamas, kad tai didžiausias LVS nuopelnas, nes autorius – žinomas ir oficialus JAV veikėjas, kuris pats asmeniškai

„Timeless Lithuania“. *Dirva*, 1944, birž. 23, nr. 26, p. 2.

59 Pasiųskite ją savo vaikams kariuomenėje. *Dirva*, 1944, liep. 7, nr. 28, p. 3.

60 „Timeless Lithuania“ patinka ir Kanadoje. *Dirva*, 1944, rugpj. 8, nr. 35, p. 4.

61 1944 04 06 J. Budrio iš Niujorko raštas nr. 1702/33-B P. Žadeikiui į Vašingtoną. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 123.

62 1944 04 20 P. Žadeikio iš Vašingtono laiško nr. 521 LVS vadovybei Klivlande nuorašas. *Ten pat*, l. 125.

63 KLAUSUTIS V. M. „Timeless Lithuania“ perskaičius. *Vienybė*, 1944, vas. 25, nr. 8, p. 6.

patyrė tikrą tiesą apie Lietuvą ir „užkerta kelią visiems užmetimams, kad tai yra propagandinė literatūra“⁶⁴. Pasirodžius knygai gana greitai sureagavo komunistinio dienraščio *Laisvė* redaktorius Rojus Mizara. Per visą laikraščio puslapį pateikė gana piktą recenziją. Kritiškai apžvelgdamas atskiras knygos dalis, recenzentas daro išvadą, kad „*Timeless Lithuania* yra atvira fašistinės propagandos knyga“. Jį knygoje piktina du momentai – tai „rusų tautai skleidžiama neapykanta“ ir „akiplėšiškas smetoninio režimo teisinimas, paties Smetonos garbinimas ir lietuvių tautos žeminimas“⁶⁵. Įdomu tai, kad R. Mizara vietoje Rusijos ir sovietinės valstybės, kurios padarė daug skriaudų Lietuvai, demagogiškai ir neteisingai nurodo rusų tautą. Be to, R. Mizara, argumentuodamas savo pasakymą „smetoninio režimo teisinimas“, rašo, jog tai neturėtų stebinti, nes prie knygos, anot jo, daugiau pasidarbavo ne Noremas, o A. Smetona. Mat patys tautininkai Amerikos lietuvių seime Niujorke kalbėjo apie velionio A. Smetonos pagalbą Noremui rengiant knygą⁶⁶. Dar prieš tai kita platesnė recenzija katalikiškoje spaudoje pasirodė kovo 17 d. ALT vadovo L. Šimučio redaguojamame katalikų dienraštyje *Draugas* per tris numerius. Recenziją parašė kunigas Juozas Prunskis, prieš kelerius metus atvykęs iš Lietuvos. Iš esmės jo recenzija palanki, bet knygos dalis apie prezidento A. Smetonos valdymo laikotarpį bei Lietuvos ministrų kabineto paskutinio posėdžio sprendimus susilaukė jo kritikos. Recenzijos autoriui užkliuvo protestanto Noremo nesugebėjimas „įsijausti į lietuvių katalikų nuotaikas“⁶⁷, t. y. per mažai skirta dėmesio katalikų veiklai. Kitame katalikiškame laikraštyje *Darbininkas* išspausdintoje recenzijoje atsiliepimai patys geriausi. Recenzijos autorius (nepasirašęs) pažymi, kad knyga labai patriotiška, todėl jis nesistebi, kad komunistuojantys lietuviai „jos neapkenčia“. Autorius sutinka, kad galima surasti knygoje prie ko prikibti, bet „tai tik mažmožiai“. Iš esmės, anot jo, „*Timeless Lithuania*, propagandiniu atžvilgiu, gali daug mums pasitarnauti“⁶⁸. Tiesa, nepavyko išsiaiškinti, kokių recenzijų knyga sulaukė angliškoje ar kitomis kalbomis leidžiamoje spaudoje.

1944 m. pabaigoje iš spaudos išnyko šios knygos reklama, nors ir toliau LVS per specialius platinamus kuponus rinko jai aukas. Spaudoje jau atsirado in-

64 Julius Smetonos kalba, pasakyta kovo 5 d. Philadelphijoje. *Dirva*, 1944, kov. 10, nr. 10, p. 4.

65 MIZARA, R. Buvusio Amerikos ministerio Lietuvai knygą perskaičius. *Laisvė*, 1944, vas. 25, nr. 46, p. 3.

66 *Ten pat.*

67 PRUNSKIS, K. J. „Timeless Lithuania“ perskaičius. *Draugas*, 1944, kov. 17, 18 ir 20, nr. 65–67, p. 4.

68 K. Stiprus Lietuvos užtarėjas. *Darbininkas*, 1944, bal. 4, nr. 27, p. 3.

formacijos, jog bus leidžiama anglų kalba pulkininko Jono Petruičio knygelė *Kaip jie mus sušaudė*⁶⁹, kurios lietuvišką tekstą atskiromis ištraukomis publikavo *Dirva* 1944 m. pirmojoje pusėje⁷⁰. Knygelėje nušviečiamas Lietuvos kariuomenės sunaikinimas sovietinės okupacijos laikotarpiu. Tai dar vienas sovietinio teroro atspindys, skirtas anglakalbei visuomenei.

IŠVADOS

1. JAV lietuviai tautininkai 1941 m. viduryje atsiriboję nuo *Amerikos lietuvių tarybos* pradėjo savarankišką politinę veiklą, kovojant dėl Lietuvos nepriklausomybės. Viena iš veiklos krypčių – leisti anglų kalba propagandinę literatūrą, kuri padėtų supažindinti JAV visuomenę su apgailėtina Lietuvos padėtimi, kontroliuojama sovietų ir nacių okupantų. Kartu buvo tikimasi ir JAV politikų bei visuomenės paramos Lietuvos nepriklausomybei. Nuo 1942 m. svarstoma apie galimybę išleisti buvusio JAV pasiuntinio Lietuvoje (1937–1940 m.) Oweno J. C. Noremo knygą *Timeless Lithuania*, paremiant knygos leidybą ir sumokant honorarą, tuo siekiant autorių įtraukti į JAV lietuvių politinę veiklą, o per jį sutelkti žymesnius amerikiečius į organizaciją *American Friends of Lithuania*.

2. Pradžioje ir JAV lietuvių katalikų organizacijos planavo prisidėti prie minimos knygos leidybos. Profesorius Kazys Pakštas sutiko peržiūrėti rankraštį. Bet po jo gausių pastabų ir pataisymų, kurie nebuvo visiškai priimtini autoriui, katalikų organizacijos atsisakė remti, motyvuodamos tekstinės medžiagos silpnumu. Svarbesnės atsisakymo priežastys – katalikiško aspekto knygoje trūkumas ir Antano Smetonos, kaip teksto svarbiausio redaktoriaus, vaidmuo. A. Smetona taip pat pripažino, kad tekstą reikia stipriai taisyti. Visa knygos leidybos našta nuo 1943 m. pradžios teko pagrindinei JAV lietuvių tautininkų organizacijai *Lietuvai vaduoti sąjungai*. Knygos leidybą globojo ir teksto korektūrą tvarkė savaitraščio *Dirva* redaktorius Kazys Karpis.

3. Knygos spausdinimą numatytu laiku stabdė ne tik finansų trūkumas, bet ir užsitęsęs knygos teksto redagavimas bei sudėtingesnis leidėjų Čikagoje ir redaktorių Klivlande ryšys su Owen J. C. Noremu, kuris darbo reikalais iš Čikagos išsikėlė į Los Andželą. LVS vadovai, norėdami dalį knygų parduoti bei išdalinti JAV politikams, laikraščių redakcijoms, bibliotekoms ir žymesniems

69 MARKŪNAS, V. Remia pulk. Petruičio veikalo išleidimą. *Dirva*, 1944, lapkr. 19, nr. 46, p. 3.

70 „Kaip jie mus sušaudė“. *Dirva*, 1944, kov. 31, nr. 13, p. 5.

visuomenės veikėjams, leidinio tiražą padidino nuo 3 000 iki 4 000 egzempliorių. Tai ne tik padidino leidybos išlaidas, bet ir užtesė knygos išleidimo laiką nuo 1943 m. Velykų iki 1944 m. pradžios. O tai kelė nerimą knygos prenumeratoriams, kurie ne pirmieji gavo savo užsakytas knygas.

4. Pinigai leidybai, kurių pavyko surinkti apie 5 000 dolerių, buvo kaupiami iš skirtingų šaltinių. 1942 m. pirmojoje pusėje dalį sumos pavyko surinkti, važinėjant A. Smetonai su paskaitomis po JAV lietuvių kolonijas. Dalį skyrė LVS iš savo išdo. Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone skyrė 300 dolerių norėdama už tai gauti tam tikrą knygų skaičių. Didžioji dalis pinigų surinkta tradicinėmis aukomis ir prenumeratorata, vykdant plačią reklamą tautinės pakraipos spaudoje. Aukotojai ir prenumeratoriai buvo registruojami 1943–1944 metais. Vienintelė JAV lietuvių didesnė organizacija *Susivienijimas lietuvių Amerikoje* tik po knygos išleidimo ją parėmė 500 dolerių.

5. Knyga sulaukė recenzijų, kuriose buvo išsakoma tiek pikta kritika iš komunistuojančių lietuvių, tiek dalinė kritika, kartu pritariant knygos svarbai, iš JAV lietuvių katalikų, tiek labai palankus požiūris iš tautinės pakraipos recenzentų. Knyga Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu buvo stambiausias JAV lietuvių propagandinio pobūdžio leidinys, suvaidinęs tam tikrą vaidmenį aktyvinant lietuvių išeiviją, šviečiant JAV visuomenės dalį, siekiant JAV politinių sluoksnių dėmesio. Panašiais tikslais 1967 m. JAV buvo išleistas šios knygos antras leidimas.

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai

1. Budrio J. iš Niujorko raštas nr. 1702/33-B Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1944 04 06. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 123.
2. Daužvardžio P. iš Čikagos raštas nr. 817/27-12 Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1941 03 06. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 10.
3. Daužvardžio P. iš Čikagos raštas nr. 3403 / kon. Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1941 12 31. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 30.
4. Daužvardžio P. iš Čikagos raštas nr. 769 / kon. Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1942 03 20. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 48.
5. Daužvardžio P. iš Čikagos raštas nr. 776 / kon. Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1942 03 26. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 52.
6. Daužvardžio P. iš Čikagos raštas nr. 951 / kon. Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1942 04 23. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 53.
7. Karpio K. iš Klivlando laiškas Širvydui V. į Niujorką, 1943 01 17. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.
8. Karpio K. iš Klivlando laiškas Širvydui V. į Niujorką, 1943 02 05. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.

9. Karpio K. iš Klivlando laiškas Širvydui V. į Niujorką, 1943 03 01. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.
10. Karpio K. iš Klivlando laiškas Širvydui V. į Niujorką, 1943 05 23. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.
11. Karpio K. iš Klivlando laiškas Širvydui V. į Niujorką, 1943 06 18. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.
12. Karpio K. iš Klivlando laiškas Širvydui V. į Niujorką, 1943 08 02. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 10 (K. Karpio laiškai V. Širvydui 1937–1945 m.), l. n.
13. Kripi J. laiškas Žadeikiui P. į Vašingtoną, 1943 12 04. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 81.
14. Lietuvai Vaduoti Sąjungos Statutas (iškarpa iš JAV lietuvių tautininkų laikraščio (?)). *LTSC / PLA* Čikagoje. Vytauto Širvydo fondas, b. 792 (*Lietuvai vaduoti sąjungos istorija* 1941–1944 m.), l. n.
15. LVS sekretoriaus K. Karpio laiškas P. Žadeikiui į Vašingtoną, 1942 06 29. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 682, l. 1.
16. *Širvydo biografijos komiteto* pirmininko J. Sagio laiško *Susivienijimo lietuvių Amerikoje* 50-tam seimui Klivlande nuorašas, 1936 06 23. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 9 (J. Sagio-Sagevičiaus laiškai V. Širvydui 1934–1945 m.), l. n.
17. *Širvydo biografijos komiteto* pirmininko J. Sagio laiškas V. Širvydui į Niujorką, 1940 08 04. *ALKA*. Vytauto Širvydo archyvas-fondas, d. 13, b. 9 (J. Sagio-Sagevičiaus laiškai V. Širvydui 1934–1945 m.), l. n.
18. Žadeikio P. iš Vašingtono laiško nr. 1366 Žiūriui P. J. nuorašas, 1943 11 30. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 80.
19. Žadeikio P. iš Vašingtono laiško nr. 521 LVS vadovybei Klivlande nuorašas, 1944 04 20. *LCVA*, f. 656, ap. 2, b. 1217, l. 125.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

20. Amerikos lietuvių seime, New Yorke, dalyvavo 404 delegatai ir daug svečių. *Vienybė*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 1.
21. *Antano Smetonos korespondencija (1940–1944)*. Kaunas: VDU leidykla, 1999. 676 p.
22. Atsišaukimas į draugijas, klubus, kuopas. *Dirva*, 1943, liep. 28, nr. 30, p. 3.
23. Aukos knygai „Timeless Lithuania“ leisti. *Dirva*, 1943, birž. 25, nr. 26, p. 3.
24. Dalyvavo 402 Delegatai. *Dirva*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 1.
25. DAPKUTĖ, Daiva. *Lietuviškos širdies ambasadorius Juozas Bachunas-Bačiūnas (1893–1969)*. Vilnius: Versus aureus, 2014. 472 p.
26. Jau visi gausit knyga „Timeless Lithuania“. *Dirva*, 1944, kov. 31, nr. 13, p. 3.
27. JAV ambasadorius Lietuvoje (1937–1940) Ovenas Noremas. *Mokslas Lietuva*, 2021, lapkr. 24. Prieiga per internetą: <mokslolietuva.lt/2021/11/jav-ambasadorius-lietuvoje-1937-1940-ovenas-noremas/>.
28. Juliaus Smetonos kalba, pasakyta kovo 5 d. Philadelphijoje. *Dirva*, 1944, kov. 10, nr. 10, p. 4.
29. *Juozas O. Širvydas (1875–1935). Biografijos bruožai*. Išleido Draugai-Prenumeratoriai. Redagavo Vyt. Širvydas. Cleveland, Ohio, 1941. 494 p.
30. „Kaip jie mus sušaudė“. *Dirva*, 1944, kov. 31, nr. 13, p. 5.
31. Kaip SLA seimas paskyrė \$500 knygai *Timeless Lithuania*. *Dirva*, 1944, liep. 14, nr. 29, p. 3.
32. KARPIUS, K. S. *Timeless Lithuania* baigta spausdinti. *Dirva*, 1943, gruod. 17, nr. 51, p. 4.
33. Kas daugiau. *Dirva*, 1944, saus. 1, nr. 2, p. 3.

34. Konferencijai suaukota apie \$ 500. *Dirva*, 1943, liep. 17, nr. 29, p. 3.
35. KLAUSUTIS V. M. „Timeless Lithuania“ perskaičius. *Vienybė*, 1944, vas. 25, nr. 8, p. 6.
36. Knygai surinkta virš \$3.500; Reikia dar \$1.500. *Dirva*, 1943, liep. 28, nr. 30, p. 3.
37. K. Stiprus Lietuvos užtarėjas. *Darbininkas*, 1944, bal. 4, nr. 27, p. 3.
38. Lietuvos draugų Amerikoje organizacijos įsteigimas. *Draugas*, 1942, geg. 14, nr. 113, p. 7.
39. LVS. Sekretoriatas. Susirūpinimai knyga. *Dirva*, 1943, rugs. 9, nr. 37, p. 4.
40. LVS spaudos komisija. Netrukus išeis dr. Owen Noremo knyga „Timeless Lithuania“. *Vienybė*, 1942, bal. 16, nr. 16, p. 2.
41. Mano mintys. *Dirva*, 1942, lapkr. 27, nr. 48, p. 3.
42. MARKŪNAS, V. Remia pulk. Petruičio veikalo išleidimą. *Dirva*, 1944, lapkr. 19, nr. 46, p. 3.
43. MERKELIS, A. *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: ALTS leidinys, 1964. 740 p.
44. MIZARA, R. Buvusio Amerikos ministerio Lietuvai knygą perskaičius. *Laisvė*, 1944, vas. 25, nr. 46, p. 3.
45. Pamėgo ir platina „Timeless Lithuania“. *Dirva*, 1944, geg. 5, nr. 18, p. 3.
46. Pasiųskite ją savo vaikams kariuomenėje. *Dirva*, 1944, liep. 7, nr. 28, p. 3.
47. Pažinkit LVS. Ir LNRF. Ir Stokime į Didelį Darbą. *Dirva*, 1942, liep. 10, nr. 28, p. 4.
48. PRUNSKIS, K. J. „Timeless Lithuania“ perskaičius. *Draugas*, 1944, kov. 17, 18 ir 20, nr. 65–67, p. 4.
49. SAGYS, J. J. O. Širvydo biografijos reikalai. *Dirva*, 1941, rugpj. 8, nr. 32, p. 2.
50. Seimas New Yorke praėjo gražiai ir įspūdingai. *Tėvynė*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 1.
51. SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių srovių telkimosi sunkumai ir prieštaravimai 1940 10 15–1941 05 15: nuo *Lietuvai gelbėti tarybos* iki *Amerikos lietuvių tarybos*. *Istorija*, 2013, t. 91, nr. 3, p. 52–67.
52. SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių tautininkų *Lietuvai vaduoti sąjungos* įkūrimas 1941 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2021/2. Vilnius, 2021, p. 137–155.
53. SKIRIUS, Juozas. JAV lietuvių tautininkų 1944 m. vasario 5–6 d. Seimo sušaukimas. *Parlamento studijos*, 2021, nr. 30, p. 78–108.
54. SKIRIUS, Juozas. Prezidento Antano Smetonos atvykimas į JAV 1941 metais ir išėvijos pozicija. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010. Vilnius, 2011, t. 2, p. 77–91.
55. SKIRIUS, Juozas. Prezidento Antano Smetonos pirmieji mėnesiai JAV 1941 metais: iš Niujorko per Vašingtoną į Čikagą. Iš *Inveniens quaero. Ieškoti, rasti, nenurimti*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2011, p. 677–695.
56. Stambios aukos Noremo knygai, Timeless Lithuania, leisti. *Vienybė*, 1943, birž. 17, nr. 24, p. 3.
57. Suaukota jau per \$ 2000, reikia tik apie \$ 1900. *Dirva*, 1943, birž. 18, nr. 25, p. 3.
58. „Timeless Lithuania“ knygai leisti komisija. *Dirva*, 1943, bal. 2, nr. 14, p. 4.
59. „Timeless Lithuania“ taip pat laiku pakelia balsą už Lietuvą. *Margutis*, 1944, vasaris-februarius, p. 1.
60. „Timeless Lithuania“ patinka ir Kanadoje. *Dirva*, 1944, rugpj. 8, nr. 35, p. 4.
61. *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*. Red. Jonas Puzinas ir Jonas P. Palukaitis. Chicago: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1979. 416 p.
62. Už vieną knygą „Timeless Lithuania“ užmokėta net \$235.00! *Dirva*, 1944, vas. 11, nr. 6, p. 3.
63. V. M. Platina „Timeless Lithuania“. *Dirva*, birž. 23, nr. 26, p. 2.
64. V. S. Prisdėkime išleidimui „Timeless Lithuania“. *Dirva*, bal. 16, nr. 16, p. 2.
65. ŽIŪRIS, P. J. Kodėl klerikalai (bet ne katalikai) ir jų pusbroliai pusbolševikai puola dr. Norem'o knygą ir jos leidėjus. *Dirva*, 1943, rugs. 24, nr. 39, p. 4.